

L'aprenentatge de la participació dels infants en col·lectivitats educatives no formals

M. del Mar Galceran

Resum Les experiències pedagògiques d'inici de segle XX ens ofereixen un ventall d'idees i recursos que sovint semblen oblidats però que, en canvi, recullen l'essència mateixa de la pràctica de la participació: l'autonomia i l'autogestió dels infants. Posar a les seves mans tot allò que poden fer per ells mateixos. A partir d'aquesta tradició, en aquest article es presenten algunes línies d'intervenció educativa que, partint del context social actual, intentin donar resposta a alguns dels interrogants que es plantegen al voltant de l'aprenentatge de la participació: Com s'ha d'ensenyar a participar?, quins factors intervien?, quins contextos i dinàmiques la fan més favorable?

Paraules clau

Comportament autònom, Dinàmiques de la participació, Procés d'aprenentatge, Reciprocitat, Vida col·lectiva

El aprendizaje de la participación de los niños en colectividades educativas no formales

Las experiencias pedagógicas de inicio de siglo XX nos ofrecen un abanico de ideas y recursos que, con frecuencia, parecen olvidados pero que, en cambio, recogen la esencia misma de la práctica de la participación: la autonomía y la autogestión de los niños. Poner en sus manos todo aquello que pueden hacer por ellos mismos. A partir de esta tradición, en este artículo se presentan algunas líneas de intervención educativa que, partiendo del contexto social actual, intenten dar respuesta a algunos de los interrogantes que se plantean en torno al aprendizaje de la participación: ¿Cómo hay que enseñar a participar?, ¿qué factores intervienen?, ¿qué contextos y dinámismos la hacen más favorable?

Palabras clave

Comportamiento autónomo, Dinamismos de la participación, Proceso de aprendizaje, Reciprocidad, Vida colectiva

Learning to participate, for children in non-formal educational groups

Although often seen as past history, the ideas and resources of early twentieth-century pedagogy encapsulate the very essence of the practice of participation: children's autonomy and self-determination. Handing them the key to doing all they can for themselves. With this tradition as our base, this article suggests some lines education can follow to address the learning of participation in our current social context. How should we be teaching participation? What factors are involved? What contexts and dynamisms most favour participation?

Key words

Autonomous behaviour, Dynamics of participation, Learning process, Reciprocity, Collective living

Autora: M. del Mar Galceran

Article: L'aprenentatge de la participació dels infants en col·lectivitats educatives no formals

Referència: Educació Social, núm. 30 pp.

Adreça professional: mmgalceran@peretarres.org

▲ Introducció

En els darrers anys els discursos sobre la participació dels infants en la nostra societat han estat habituals en els debats pedagògics i en contextos educatius i socials diversos. Aquesta preocupació es reprèn, sobretot, amb la promulgació de la Convenció sobre els Drets dels Infants l'any 1989. Una declaració que pretén donar més protagonisme i consideració als infants en la vida social.

Malgrat tot, les diverses experiències pedagògiques d'inici de segle XX ens ofereixen un ampli ventall d'idees i recursos que sovint semblen oblidats però que, en canvi, recullen l'essència mateixa de la pràctica de la participació: l'autonomia i l'autogestió dels infants. Posar a les seves mans tot allò que poden fer per ells mateixos.

A partir d'aquesta tradició i recuperant aquesta essència presentaré en aquest article algunes línies d'intervenció educativa que, partint del context social actual, intentin donar resposta a alguns dels interrogants que es plantegen al voltant de l'aprenentatge de la participació: Com s'ha d'ensenyar a participar?, quins factors intervenen?, quins contextos i dinàmiques la fan més favorable?

La participació: abast del terme

Múltiples i diversos són els significats i les interpretacions que es poden donar al terme participació. No és motiu d'aquesta comunicació fer-ne una anàlisi però sí que volem contextualitzar-la en comunitats educatives d'infants que es reuneixen per a compartir plegats els seus projectes de vida col·lectiva.

Així doncs, entenem la participació com un procés que es genera en el si de grups i col·lectius que cooperen i col·laboren entre si, dialogant, discutint i consensuant què és el que volen fer plegats, com ho volen fer i realitzant accions conjuntes per tal de tirar endavant els seus projectes comuns.

La participació no s'esgota en la presa de decisió

Des d'aquesta perspectiva pensem que la participació no s'esgota en la presa de decisió sinó que l'entendem com un procés molt més ampli en el que es poden determinar diferents graus en funció dels diferents moments o fases que s'assumeixin: informació, opinió, decisió, realització i valoració.

Partim també de la idea que la participació no és una manifestació espontània que apareix en una edat determinada sinó que l'entendem com un procés d'aprenentatge que cal ensenyar i estimular mitjançant la pràctica i l'exercici. Una pràctica i exercici que s'haurà de manifestar en els diferents nivells de socialització dels infants: la família, l'escola, les diverses institucions d'educació no formal, el barri, ciutat, etc. En aquest sentit, la participació en grups i col·lectivitats reduïdes ha de ser un pas previ per a la implicació i la participació a escala de socialització més àmplia.

Pensem també que en aquest aprenentatge el paper i la intervenció dels adults és imprescindible perquè els infants adquireixin la plena autonomia i responsabilitat. Considerem així que la participació dels infants no es pot fer al marge dels adults, ans al contrari. Entenem que la participació entre infants i adults no ha de ser igualitària sinó asimètrica. Una asimetria que es fonamenta en la diferència de destreses i capacitats per a la participació entre uns i altres. Des d'aquesta perspectiva els adults, així com els iguals més experts, han d'esdevenir uns guies que orientin i ensenyin els infants a participar fins que puguin traspasar les responsabilitats totalment a les seves mans. Aquest procés de participació guiada (Rogoff 1993), d'orientació cap a l'autonomia plena és un procés lent i complex que necessita també d'un marc educatiu que el faci afavoridor.

Entenem, doncs, que la participació és una metodologia per aconseguir establir un comportament autònom i responsable en els infants però alhora és també un valor perseguit en la vida col·lectiva. La participació no és únicament una manera de fer i d'organitzar la vida col·lectiva sinó també una manera de fer-la desitjable i òptima perquè suposa tenir en compte els interessos i les necessitats de tothom i, per tant, porta implícits els valors de la justícia, la solidaritat i l'autonomia dels subjectes.

La participació és una metodologia per aconseguir establir un comportament autònom i responsable

Com es pot anar facilitant, però, aquest aprenentatge?, de quins elements disposem?

Apuntarem bàsicament tres aspectes que considerem necessaris perquè els infants aprenguin a participar i se sentin moguts a fer-ho: unes determinades condicions prèvies, els dinamismes propis de la participació i, finalment, els elements que intervenen en un procés d'aprenentatge guiat pels educadors o pels iguals.

Model de participació

Context institucional i comunitari

- Clima afectiu positiu
- Consciència col·lectiva
- Clima just i democràtic

Procés de participació guiada

Educands

Educadors

Dinamismes:

- Àmbits
- Nivells
- Moments

Tipus

Les condicions de la participació

S'aprèn a participar, participant; és a dir, a partir de la vivència i l'exercici de la mateixa participació. Però tal com hem apuntat, perquè es produeixi la participació calen unes condicions prèvies: la creació d'un clima de relacions interpersonals càlides; la creació d'un clima moral just i democràtic i, finalment, la necessitat de crear un sentiment de consciència col·lectiva i d'adhesió a una col·lectivitat.

El clima de relacions interpersonals afectiu i càlid

“Només hi ha una via perquè els nois gosin apropiar-se una proposta i donar-li una forma personal: cal que la proposta arribi a través de la comunicació amb una persona que sigui significativa per al noi”¹

En aquesta significació dels adults vers els infants, els primers hi fan un paper fonamental. Per a poder ser significatiu per a algú cal lliurar-se, cal fer-se trobadís, proper, saber donar afecte i acolliment i, alhora, saber oferir credibilitat, mitjançant un comportament coherent i responsable i, tal com apunten Durkheim (1947) i Makarenko (1986), mitjançant la vivència apassionada i convençuda de la pròpia tasca.

Si els adults són algú significatiu per als infants, aquests faran un esforç per adaptar-se a les demandes i expectatives que aquells han dipositat en ells

Si els adults són algú significatiu per als infants, aquests faran un esforç per adaptar-se a les demandes i expectatives que aquells han dipositat en ells.

Els adults hem d'aconseguir ser una autoritat per als infants però no pas pel nostre poder, sinó per les nostres actituds, valors i capacitats. Es tracta d'una autoritat però exercida des de la reciprocitat, en tant que els educadors hem de ser capaços també de reconèixer el paper i la vàlua dels nois/es, acollint també les seves propostes, ajudant-los a expressar-les, a materialitzar-les i, en definitiva, estant disposats a veure modificades i reelaborades les propostes i suggeriments que ells ens puguin oferir.

En aquest sentit, doncs, sentir-se estimat, apreciat i acollit positivament, sentir-se protagonista i important en una col·lectivitat, incideix positivament en la motivació del subjecte per a participar en la vida del grup i per apropar-se a les expectatives que els companys i els adults dipositen en cadascú.

Alguns dels aspectes que poden ajudar a crear aquest clima d'afecte i acolliment són els següents:

- *Establir espais i moments per a viure i compartir els esdeveniments importants en les vides particulars de cadascú.* Tenir cura i sensibilitat per aquests petits detalls, una felicitació improvisada en l'aniversari d'algú del grup, una felicitació improvisada en l'aniversari d'algú, l'acompanyament en la pèrdua d'un ésser estimat, o en la vivència d'un conflicte personal... és el que permet també sentir-se important per al grup i considerar així valuosa la pròpia aportació.

- *Establir un ritme de vida quotidiana que permeti viure amb intensitat el fet de trobar-se i sentir-se acollit, treballar i conversar, jugar, divertir-se i acomiadar-se.* En aquest sentit, acollir els infants i dedicar-los una estona gratuïta conversant amb ells i recollint les seves demandes, neguits o vivències, és, com deia J. Franch, una manera de posar-se al servei dels nois/es, i d'establir unes bones bases per a la comunicació. D'altra banda, el ritme de vida viscut als centres ha de poder facilitar l'enfortiment dels vincles afectius naturals oferint estones de *temps lliure*, moments de trobada gratuïta en què els nois/es puguin aprofundir en les seves amistats i relacions.
- *Saber fer ús de la broma i del bon humor com a eix transversal de les relacions.* En aquest sentit, compartir anècdotes divertides, ajudar a respondre assertivament davant les crítiques o bromes pesades dels companys i, en definitiva, riure plegats permet també anar establint aquella intersubjectivitat necessària perquè es pugui produir la participació.
- *Expressar mostres d'afecte, estima i reconeixement envers els membres del grup.* Aquesta expressió es pot vehicular tant per la comunicació verbal com la no verbal. Reforçar positivament i públicament les capacitats i habilitats pròpies de cada membre del grup, tenir cura que el gest, la mirada, el to de veu, siguin afectuosos i càlids, aportarà seguretat als infants i el reforç emocional necessari per a sentir-se encoratjats a superar-se.

La creació d'un sentiment de pertinença a una col·lectivitat

Aquesta adhesió a la col·lectivitat, que ja apuntava Durkheim, implicarà molt sovint haver de renunciar als interessos personals en bé dels col·lectius però entenem que la participació ha de garantir també la llibertat i l'autonomia dels subjectes i caldrà saber trobar l'equilibri adequat entre allò particular i allò col·lectiu.

Caldrà saber trobar l'equilibri adequat entre allò particular i allò col·lectiu

Tot seguit apuntem alguns dels aspectes que pensem que poden ajudar a crear aquest sentiment de pertinença a una col·lectivitat:

- *La realització d'actes que permetin compartir experiències emocionals comunes a tots els membres d'una col·lectivitat.* Ens estem referint a la implicació i la participació en activitats i tasques que van més enllà del propi grup de referència (festivals, celebració de festes tradicionals, excursions, aplecs, manifestacions, campanyes...). Aquests actes acostumen a respondre a moments significatius de les vides d'una determinada col·lectivitat que permeten vivenciar i manifestar valors compartits. Són situacions en les que s'afavoreix especialment poder "vibrar junts", com deia Durkheim (1947), crear sintonia i un rerafons de valors significatius que van dotant d'identitat i tradició a la comunitat i es van establint com a guies de la conducta particular dels seus membres.

- *Establir diferents nivells de responsabilitats col·lectives, d'objectius i d'acords comuns, on l'aportació de cadascú sigui necessària per a obtenir un millor benefici per a tots.* Implicar els nois/es, en l'acompliment dels compromisos presos col·lectivament, i en la realització de tasques que requereixen la col·laboració entre tots, permet anar enfortint el sentiment de pertinença a una col·lectivitat i ajuda també a establir unes bases comunes per a poder resoldre més fàcilment els possibles problemes que genera la convivència.
- *Crear situacions que permetin als nois/es col·laborar i oferir-se ajuda mútua, demanant als més experts que ajudin els qui tenen més dificultat.* Aquest element permet crear un sentiment de companyonia, responsabilitat i solidaritat entre els membres de la col·lectivitat, motivant-los també així a la participació.
- *Establir situacions i un ritme de vida col·lectiva que permeti la vivència i l'expressió de rituals de vida col·lectiva, és a dir, la manifestació conjunta d'actes plens de significat i de valors per al grup.* Instituir, per exemple, els "bon dia" o "bona nit" en el cas dels centres residencials, o els àpats comunitaris, o l'acollida a un nouvingut, etc. Permet evidenciar, recordar i reforçar els valors propis de la comunitat que aniran orientant i dotant de sentit la participació dels nois/es en la comunitat.
- *La utilització d'elements externs d'identificació amb sentit.* Escollir un nom propi per al grup, una mascota, o qualsevol altre element simbòlic que permeti dotar d'identitat a la comunitat.

Un clima moral just i democràtic

Serà necessari assegurar que tothom pugui expressar amb llibertat les seves opinions i idees

Per a poder establir acords i objectius comuns, i facilitar la veritable participació dels nois/es en els diferents aspectes de la vida d'un grup, serà necessari assegurar que tothom pugui expressar amb llibertat les seves opinions i idees, i que es puguin establir acords per consens.

La creació d'un clima moral just i democràtic, tal com deia Kohlberg (1997), permetrà equilibrar els interessos individuals amb els col·lectius i assegurar una participació més real i efectiva dels infants.

En aquest sentit pensem que en l'establiment d'un clima just i democràtic intervenen dos aspectes fonamentals. D'una banda, la vivència d'un tipus d'actituds i relacions interpersonals basades en la tolerància, el respecte i la comunicació franca i, d'altra banda, la creació d'estructures i mecanismes que permetin als infants incidir en la presa de decisions dels diferents aspectes de la vida del grup.

Entenem, però, que aquestes estructures i mecanismes no seran realment efectius si no connecten directament amb una voluntat real dels membres de la comunitat de participar en la presa de decisions i, per tant, si no es consideren realment valuoses i significatives les seves aportacions. Per tant el més important serà que es visquin unes actituds realment democràtiques, d'acollida i valoració de les aportacions que fan els educands i de voluntat d'establir acords amb ells que ajudi a regular el diàleg i que permeti:

- *Assegurar l'expressió de les opinions i idees de tots els implicats, personalitzant les peticions si convé, és a dir, dirigint-se personalment a algun noi en concret si no ha manifestat encara el que pensa i garantir que pugui expressar-se lliurement.*
- *Assegurar la transmissió de la informació necessària per a poder decidir amb criteri i valorant les diferents alternatives.*
- *Formular preguntes que permetin als educands valorar les conseqüències de cada alternativa, i argumentar les seves opcions.*
- *Relativitzar les diferents postures tot evidenciant els punts d'unió*
- *Oferir alternatives que s'aproximin als interessos i necessitats dels infants*
- *Acollir i integrar les diferents postures expressades pels membres de la col·lectivitat.*
- *Estructurar el diàleg amb les diferents passes a seguir: Informació i establiment de criteris, pluja d'idees i elaboració de propostes, valoració de les propostes en funció dels criteris establerts, elecció de la proposta...*
- *Llançar preguntes que permetin als educands aclarir i centrar les seves propostes i a explorar i aprofundir en les seves opinions.*

D'altra banda, junt amb les actituds i les intervencions dels educadors, la creació d'un clima just i democràtic que permeti oferir la paraula als educands, pot ser facilitat i impulsat per estructures, mecanismes i mitjans que afavoreixin la participació en els diferents àmbits de la vida del centre, com per exemple les assemblees, les reunions o comissions per a alguna tasca concreta, etc.

El més important serà que es visquin unes actituds realment democràtiques, d'acollida i valoració de les aportacions que fan els educands

Els dinamismes propis de la participació

L'exercici i l'aprenentatge de la participació requereix, per una banda, de les condicions ambientals i institucionals que acabem d'exposar i, per l'altra, de la disposició d'uns dinamismes a través dels quals es pugui posar en funcionament.

Un d'aquests dinamismes serà els diferents nivells de grups que s'apleguen a les comunitats educatives no formals. És a dir, hi podem trobar diferents nivells de col·lectivitats en funció de les dimensions dels diferents grups. Per tant, podem parlar també de diferents *nivells de participació* en funció dels tipus de grups en els que ens impliquem (el grup natural, el grup d'edat, la col·lectivitat institucional...)

D'altra banda, en les comunitats educatives ens hi podem implicar fent activitats però també organitzant la vida dels grups, establint càrrecs, normes de convivència, funcionament general, etc. És a dir, que podem diferenciar també diferents *àmbits de participació* en funció dels diferents aspectes en que es participa.

Si la participació és un procés vol dir que té també diferents *moments* o fases com, per exemple, la presa de decisió, la preparació, la realització... Podem participar, doncs, de moltes maneres, decidint, preparant coses, avaluant... i potser a cada edat el grau d'incidència en aquests moments serà també diferent.

La participació la podem canalitzar a través d'estructures més formalitzades o bé a través de mecanismes informals i espontanis

Finalment, la participació la podem canalitzar a través d'estructures més formalitzades o bé a través de mecanismes informals i espontanis.

En el següent esquema podem trobar, doncs, de manera resumida els principals dinamismes de la participació en els centres.

Dinamismes de la participació en els centres de temps lliure

Àmbits de la participació	Nivells de participació	Moments de la participació	Tipus de participació
• Activitats	• Subgrupual	• Presa de decisió	• Formal o organitzada
• Quotidià	• Grupual	• Preparació	
• Vida dels grups	• Intrainstitucional	• Realització	• Informal o espontània
	• Extrainstitucional	• Valoració	

El procés d'aprenentatge de la participació

Hem afirmat que la participació és un procés d'aprenentatge que no es realitza en solitari sinó amb l'ajuda i la guia d'iguals i adults més experts que mostren i estructuren aquest procés transferint responsabilitats amb l'objectiu d'aconseguir comportaments més autònoms. D'altra banda, aquest procés d'aprenentatge vindrà mediatitzat per un determinat context i pràctiques culturals i institucionals que l'orientaran i en donaran unes possibilitats determinades.

Partim de la idea que la participació no és quelcom que sorgeixi espontàniament en una edat determinada sinó que caldrà intervenir-hi eficaçment per tal d'afavorir-la i potenciar-la. En aquest sentit, l'entendem com un procés gradual ascendent que s'encamina cada cop més cap a quotes més elevades d'autonomia.

L'origen d'aquest procés s'inicia quan s'ofereix als nois/es la possibilitat de participar en algun aspecte que els suposa un repte a superar i, per tant, no n'estan habituats. La superació d'aquest repte requerirà de la guia i l'orientació d'algú més expert que mitjançant processos de participació guiada anirà transferint responsabilitats. Però perquè els nois/es puguin anar interioritzant aquest procés i familiaritzar-se amb ell, en caldrà un entrenament quotidià, un entrenament on la figura de l'adult i dels més experts es farà necessària, justament, per tal de reforçar el procés i aconseguir-ne una òptima integració. Però entenem que en aquest entrenament cooperatiu entre experts i novells, el paper dels primers ha de consistir en el traspàs de responsabilitats als segons, de manera que la seva presència sigui cada cop menys necessària i els novells puguin arribar a adquirir així un bon nivell d'autogestió.

Ahora aquest procés ascendent ha de suposar la possibilitat d'anar oferint reptes cada cop més complexos als nois/es que els ajudin a anar-se implicant en nivells i moments cada cop més complexos de participació.

Els processos de participació guiada² seran, doncs, un pas previ i necessari per tal que el comportament autònom es pugui assolir.

Aquest procés de participació guiada, es realitza mitjançant la implicació activa dels adults en els diferents àmbits de la participació, una implicació en la que aquests:

- *Oferixen informació del que es farà, el procés a seguir i el sentit de l'activitat.*
- *Estructuren les activitats subdividint-les en diferents tasques i establint-ne els passos per executar-les.*
- *Exemplifiquen les conductes esperades pels nois/es, mostrant els processos a seguir i les tasques a fer.*

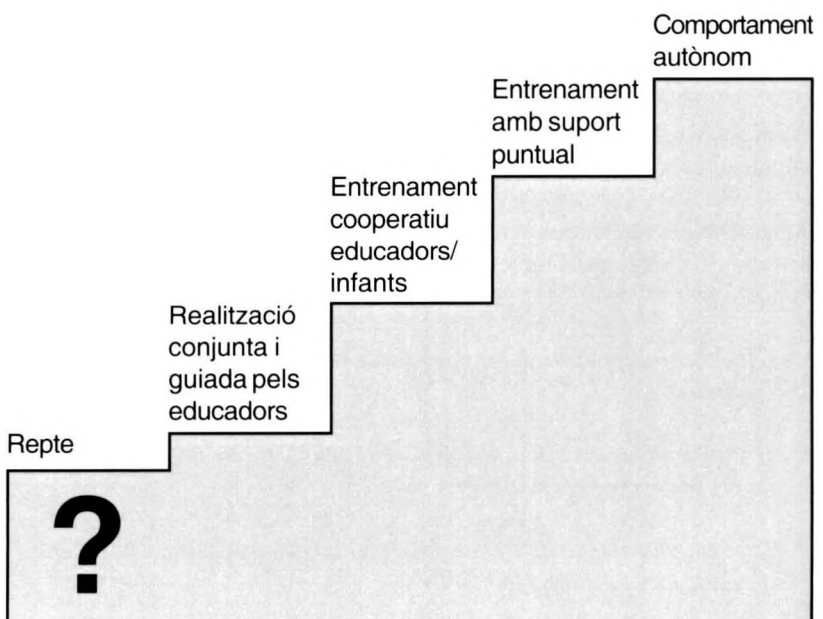

La participació no és quelcom que sorgeixi espontàniament sinó que caldrà intervenir-hi eficaçment per tal d'afavorir-la i potenciar-la

- *Motiven els nois/es a l'activitat oferint-los suport emocional davant la resolució de tasques que poden resultar complexes i reforcen positivament els comportaments desitjables*
- *Estableixen criteris per a la presa de decisió, preparació, realització i valoració*
- *Ofereixen propostes i alternatives adequades al nivell i interessos dels nois/es*
- *Transfereixen responsabilitats, atribuint tasques prèviament exemplificades per ells mateixos.*
- *Estimulen l'ajuda mútua atribuint responsabilitats als més experts respecte als més novells.*
- *Ofereixen recursos materials per a l'organització.*

El model, doncs, de participació que oferim es fonamenta en una relació asimètrica que parteix de les diferències de capacitat i destreses entre els infants i els adults o companys més experts i on la presència i la intervenció d'aquests serà clau perquè l'aprenentatge de la participació es pugui assolir i aconseguixi dotar de més autonomia els seus membres.

La participació és, doncs, un dels aprenentatges de la democràcia més importants que caldrà treballar amb els infants com més aviat millor.

En societats plurals i democràtiques, les diferents instàncies educatives han de procurar educar els infants perquè puguin ser subjectes capaços de viure i exercitar els valors democràtics. Però no es pot educar per a la democràcia si no es viu en democràcia; per tant, les diverses institucions educatives s'han de convertir en un espai de convivència justa i democràtica que permeti als educands copsar i viure els valors que la impregnen. Per tant, entenem que una educació per a i en la democràcia suposarà optar per la participació i l'autonomia dels subjectes com a eixos transversals de la quotidianitat.

Maria del Mar Galceran

Bibliografia

Hart, R. (1992), *Childrens Participation*. UNICEF/Earthscan Publication. London.

Hart, R. (1993), *La participación de los niños: de la participación simbólica a la participación auténtica*. Gente Nueva. Colombia.

Lima, B. (1988), *Exploración teórica de la participación*. Humanitas. Buenos Aires. **Rogoff, B.** (1993), *Aprendices del pensamiento*. Paidós. Barcelona.

Rogoff, B. (1997), "Los tres planos de la actividad sociocultural: apropiación participativa, participación guiada y aprendizaje", a Wertsch, J.V.; Del Rio, P.; Alvarez, A., *La mente sociocultural. Aproximaciones teóricas y aplicadas*. Fundación Infancia y Aprendizaje. Madrid.

Sánchez, M. (1991), *La participación, metodología y práctica*. Editorial Popular. Madrid.

No es pot educar per a la democràcia si no es viu en democràcia

1 FRANCH,J.: *L'animació de grups d'esplai i de vacances. Fer de monitor*. Barcelona, Laia, 1984, p.34

2 ROGOFF,B.: *Aprendices del pensamiento*. Barcelona, Paidós, 1993. L'autora desenvolupa i descriu en aquesta obra els processos de participació guiada que es produeixen en el context de diferents cultures d'arreu del món.